

betekende overigens niet dat zij allemaal dezelfde politieke utopie najoegen. Zo waren veel nationalistisch georiënteerde legioenverslaggevers voorstander van Musserts Germaanse statenbond, terwijl hun rassenkundig meer doorknede collega's bij de keurtroepen van de divisie 'Wiking' droomden van een Groot-Germaans imperium, ofschoon zich onder hen ook uitgesproken Mussert-adepten bevonden. Het idealisme van sommige vrijwilligers liep soms flinke butsen op nadat zij tot de ontdekking waren gekomen dat de nazi's vooral uit waren op een door Duitsland geleid imperium en op de 'Germaanse broedervolken' neerkeken als *Beutegermanen*, voor wie in het toekomstige Europa slechts een ondergeschikte rol was weggelegd. Voor iemand als Han van Etten, na een kortstondig oorlogscorrespondentschap hoofdredacteur van het SS-periodiek *Storm*, was die frustratie een reden om contact te leggen met de illegaliteit. De meeste verslaggevers werden voorts gedreven door een krachtig anti-bolsjewisme en waren uiterst gemotiveerd om het hunne bij te dragen aan de strijd tegen Stalins Sovjetstaat. Ideologische motieven sloten andere beweegredenen intussen niet uit. Ook zucht naar avontuur en nieuwsgierigheid konden een rol spelen, zoals het geval was bij jongeren als Wim Sassen en Jan Rudolf Hommes.

Onbelicht in Groenevelds verhaal blijft de vraag in hoeverre de verslaggevers weet hadden van de moordpartijen die de *Einsatzkommando's* achter het oostfront aanrichtten en van de genocide op de joden in de vernietigingskampen. Hierdoor heeft hij ook niet kunnen nagaan — als hij dat al had gewild — of eventuele kennis van deze oorlogsmisdaden van invloed is geweest op de wereldbeschouwing van zijn protagonisten. Of hij over dit onderwerp met de geïnterviewde oud-oorlogsverslaggevers heeft gesproken, valt uit zijn tekst niet op te maken.

Afgezien van enkele kleinere minpunten, zoals het dikwijls onbecommentarieerd laten van citaten die duidelijk interpretatie of toelichting vergen, is Groenevelds laatste boek alles bij elkaar een bijzonder waardevolle bijdrage tot onze kennis van zowel de geschiedenis van de oorlogsjournalistiek als van de collaboratiegeschiedenis.

Fred Reurs

J. van Woensel, *Vrij van explosieven. De geschiedenis van het EOCKL en zijn voorgangers, 1944-2004* (Amsterdam: Boom, Den Haag: Instituut voor militaire geschiedenis Koninklijke Landmacht, 2004, 334 blz., € 37,50, ISBN 90 5352 997 7).

Hoofdthema van deze gedegen studie is het onschadelijk maken van oorlogstuig, voornamelijk projectielen. Met dit probleem heeft Nederland, althans het rijk in Europa, vóór de Tweede Wereldoorlog nauwelijks te maken gehad. Overigens geeft de auteur wel aan dat de Koninklijke Marine tijdens en na de Eerste Wereldoorlog vele op de kust aangespoelde zeemijnen heeft moeten demonteren. Het ging hier echter om aantallen die vele malen kleiner waren dan wat na mei 1940 op Nederlandse bodem achterbleef. Na de strijd in de meidagen van 1940 werd het opruimen van explosieven aanvankelijk vooral het werk van 'ruimploegen' die werkten onder leiding van de Commissie van proefneming. Naast hen waren ploegen *Feuerwerker* van de Duitse strijdkrachten actief: de bezetter wilde namelijk voorkomen dat gegevens betreffende Duitse ontstekers en dergelijke in handen van hun tegenstanders kwamen. Vanaf 1943 werd in Engeland bij het Nederlandse ministerie van oorlog een organisatie voorbereid voor in het bijzonder het

onschadelijk maken van onontpofte bommen. Na de invasie in Normandië, toen men te maken kreeg met uitgestrekte Duitse mijnevelden, kwam als hoofdtak hierbij het opruimen van landmijnen.

In de praktijk is in de periode rond de bevrijding een groot deel van de toen onschadelijk gemaakte explosieven geruimd door Nederlandse politieke delinquenten, zoals ex-SSers, en Duitse krijgsgevangenen. Het geeft te denken dat sommigen onder de Nederlandse ‘wapendragers’ die in het voormalige concentratiekamp Vught opgesloten zaten, zich vrijwillig opgaven voor het ruimen van mijnen, zoals het ook te denken geeft dat de Britse — en Nederlandse — autoriteiten zich kennelijk weinig of niets aantrokken van artikel 33 van het verdrag van Genève (17 juli 1929), dat expliciet verbodt krijgsgevangenen ongezonder of gevaarlijk werk te laten doen.

Tijdens de strijd in Indonesië tussen 1945 en 1949 kregen de Nederlanders te maken met een tegenstander die veelal gebruik maakte van geïmproviseerde explosieven, waarbij niet zelden Nederlandse of Japanse vliegtuigbommen een nieuwe toepassing vonden. De Nederlandse militairen die in Nieuw-Guinea betrokken waren bij het opruimen van oorlogstuig maakten kennis met het fenomeen van *dump-raiding*: strooptochten van met name de inheemse bevolking naar, vaak moeilijk te localiseren, munitievoorraden.

Intussen ging men in Nederland verder met opsporen en onschadelijk maken van explosieven. Dit geschiedde onder verantwoordelijkheid van diverse ministeries, waarbij voor defensie wel de belangrijkste bijdrage werd geleverd door wat sinds 1982 werd aangeduid als het Explosieven opruimings commando der Koninklijke Landmacht. Soms waren zeer ingrijpende maatregelen noodzakelijk, zoals in 1988 bij het opruimen van de zogenaamde ‘Bellebom’: een Britse vliegtuigbom in de Rotterdamse Bellevoysstraat. Hierbij moest ‘de grootste massa-evacuatie sinds de watersnoodramp van 1953’ worden georganiseerd. (216) Vanaf het einde van de jaren 1960 begon zich een nieuwe uitdaging af te tekenen in de vorm van het gebruik van explosieven door terroristische dan wel criminele organisaties. Saillante voorbeelden zijn de actie van de Rode Jeugd in Eindhoven (1972) en de aanslag op het huis van staatssecretaris Kosto te Groot-Schermer (13 november 1991). Het moge vanzelf spreken dat de operaties van de Nederlandse strijdkrachten onder auspiciën van de Verenigde Naties, zoals deze vanaf het einde der jaren 1970 frequent werden uitgevoerd, vaak aanzienlijke Nederlandse activiteit op het gebied van het opruimen van explosieven hebben meegebracht, bij voorbeeld in Cambodja en Macedonië.

De auteur heeft bij de ordening en behandeling van zijn stof voor mijn gevoel een goed evenwicht weten te vinden tussen organisatorische ontwikkelingen en operationele activiteiten. Hij biedt geen sensatieverhaal maar een sober relaas, waarbij hij zich overigens zeer goed bewust toont van de risico’s die het opruimen van explosieven nu eenmaal meebrengt. Jammer is dat het redactionele aspect te wensen overlaat. *Feuwerker* (21) is geen correct Duits en combinaties van enkel- en meervoud zoals ‘cellen’ die ‘activeerde’ (133) werken ontsierend. Tot de, overigens goed gekozen, illustraties behoort een foto uit 2004 op pagina 236 waarvan het bijschrift enige verbazing wekt. Koningin Beatrix wordt daar aangeduid als ‘Hare Koninklijke Hoogheid’.

Ph. M. Bosscher

N. Pas, *Imaazje! De verbeelding van provo (1965-1967)* (Dissertatie Utrecht 2003; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2003, 463 blz., € 37,50, ISBN 90 284 2014 2).

Provo is een cliché geworden, misschien wel hét cliché van de jaren zestig in Nederland, merkt auteur Niek Pas aan het einde van zijn boek op. Het vooruitzicht om een omvangrijke studie (dit boek heeft 463 pagina's) te schrijven over een cliché, zou veel zichzelf respecterende historici hebben afgeschrikt. Ik geef toe: ik vond provo het *minst* interessante onderdeel van de jaren zestig, juist omdat het onderwerp al zo in de belangstelling heeft gestaan. Maar het clichématige karakter van provo heeft ook interessante kanten, zoals Pas in zijn proefschrift laat zien. Zijn *Imaazje!* slaagt erin om ons begrip van provo en de jaren zestig te verdiepen, niet alleen omdat hij afrekent met een aantal mythes rond provo, maar ook omdat hij in dit degelijke voorbeeld van culturele geschiedenis het ontstaan van de huidige culturele clichés rond deze beweging verklaart.

De in Utrecht gepromoveerde historicus bouwt in zijn dissertatie (waarvan dit boek de handeseditie is) voort op Charles Tilly's concept van *repertoires* binnen jeugdbewegingen. Hij analyseert de strategieën en technieken waardoor provo als jeugdprotestbeweging in staat bleek te zijn om in de eerste plaats de autoriteiten op te stoken en vervolgens ook de samenleving. Volgens Pas werden provo's repertoires succesvol vanwege een toevallige samenloop van omstandigheden en persoonlijkheden. Zo ontstond een *image* dat werd ingeprent bij de media, een breder publiek en uiteindelijk ook bij andere jeugdige rebellen buiten Amsterdam, zoals hij verderop in het boek uitgebreid beschrijft.

Zo algemeen geformuleerd kan Pas' these nauwelijks opzienbarend worden genoemd. Maar zijn talent wordt duidelijk in de systematische manier waarop hij het ontstaan van het imago ontleedt en laat zien hoe provo het heeft uitgebuit. In meeslepende portrettekeningen van de leidende figuren in en rond provo laat Pas zien hoe bewust ambitieus zij zich richtten op zelfpromotie en publiciteit. Provo was een vorm van ondernemerschap voor personen als Rob Stolk. En Robert Jasper Grootveld — de straatacteur die grote invloed uitoefende op de beweging, hoewel hij er zelf nooit deel van uitmaakte — gebruikte zijn kennis van de reclametechnieken die werden toegepast door Amerikaanse schrijvers als Vance Packard om provo bekend te maken. Grootveld, Roel van Duyn en anderen waren 'tovenarsleerlingen' die zich onweerstaanbaar aangetrokken voelden tot het fabriceren van alternatieve werelden. De voorliefde voor fantasie ging hand in hand met de mystieke en bijna religieuze sfeer van de happenings rond het Lieverdje die door Grootveld waren begonnen en door provo geadopteerd. Maar mystiek was slechts een deel van provo's repertoire van mystificatie: de beweging werd ook gekenmerkt door een neiging tot ironie én ethische ernst (met name het verlangen om de complexiteit en de compromissen van het moderne leven de rug toe te keren).

Pas heeft een goed oog voor de verschillende drijfveren die gezamenlijk leidden tot provo's succes. Hij beklemtoont dat de beweging een heterogene club was; haar succes was niet het gevolg van een evenwichtig opgebouwd programma, maar kwam voort uit een reeks elkaar opvolgende persoonlijkheden en omstandigheden. Volgens Pas ontstond provo in 1965 als gevolg van het bij elkaar komen van twee geheel verschillende vriendenkringen rond Van Duyn en rond Stolk. Deze fusiegroep had een kern van ongeveer 10 personen — een opmerkelijk laag aantal, gezien de publiciteit die de groep zou genereren. De participanten in provo wisselden voortdurend, zodat de samenstelling van provo bij de ontmanteling in 1967 anders was dan bij de oprichting. Die vrienden en medestanders worden door Pas uitgebreid voor het voetlicht gebracht, bijvoorbeeld